

מזמור א': דרכו של הצדיק מול דרכם של הרשעים וגמולם

מבנה המזמור וחלוקתו

המזמור עוסק בהנגדה בין דרך הצדיק לדרך הרשעים. הוא עשוי שני חלקים ובחתימתו משפט סיכום:

- **הצדיק והצלחתו (א-ג)** – החלק הראשון מתאר את דרכו של הצדיק, אשר פועל מיוזמתו ולפי בחירתו החופשית בדרך התורה ומתקדם לקראת 'דִּרְךְ צְדִיקִים': הוא מתרחק מדרכיהם הנואלות של הרשעים (א) כדי להיבדק בתורת ה' (ב), בבחינת "סור מְרַע וְעֵשָׂה טוֹב" (ל"ד, טו); פסוק ג משלים תיאורים אלה על ידי משל העץ.
- **הרשעים וכישלונם (ד-ה)** – בחלק השני מתואר גורלו של הרשע, המונגד לגורל הצדיק – אף הוא באמצעות דימוי, המנוגד לדימוי של הצדיק בחלק הקודם. הצדיק מדומה לעץ מניב פירות, ואילו הרשע הוא כמוץ, קליפה של גרעיני דגן; הצדיק נטוע ויציב על מקומו, ואילו הרשע מתעופף ברוח; הצדיק נמצא בסביבה רוויית מים, ואילו הרשע מדומה לקליפה יבשה. בניגוד לתיאור הצדיק, המפרט את הימנעותו מהרשע, דבקותו בתורה והצלחתו, התנהלות הרשע איננה מתוארת כלל – רק גמולו. העדר זה אולי מבטא שדרכו לא מהווה בכלל חלופה; הריהי כהבל וריק, "כַּמֶּץ אֲשֶׁר תִּדְפְּנוּ רוּחַ" (ד).
- **גורל הצדיק והרשע (ו)** – החתימה מסכמת את "דִּרְךְ צְדִיקִים" המתוארת בחלק הראשון (א-ג) ואת "דִּרְךְ רְשָׁעִים" בשני (ד-ה), אך מציבה אותם ביחס א-סימטרי: 'דִּרְךְ צְדִיקִים' מושגחת ומכוונת לטובה בידי ה', ואילו 'דִּרְךְ רְשָׁעִים' אובדת מאלה (ראו הסבר למטה).

במבט כולל על מבנה המזמור ניכר שההנגדה בין הצדיק לרשעים איננה שקולה: המשורר מקדיש יותר מקום ותשומת לב לצדיקים (פסוקים א-ג; 41 מילים) מאשר לרשעים (פסוקים ד-ה; 18 מילים). הוא מתאר רק את דרכו של הצדיק, ברמיזה שבדרך רשעים אין ממש, והיא בגדר אשליה. משמעות הבחירה בין שתי הדרכים והשלכותיה תיבחן לאורך הספר הראשון בתהלים העוסק בהרחבה, מחד, בהתמודדות עם קיום הרשע בעולם, ומאידך, בבחירה הטובה בדרך צדקות.

מזמור א'	חלוקת המזמור: מבנה כיאסטי
<p>קטרים עם ספרים אחרים</p> <p>דברים ל"ג, כט: אשרי ישראל מי כמדו וְעַם נִשְׁעָה בְּכַף מִלְּךָ עֵרֶךְ</p> <p>א, א: אשרי האיש... ג, ד: שׁוּ וְאִתָּה ה' מִינִי בְּעָרֵי... לֵךְ מִשְׁעָרָה עַל עִמָּק בִּרְכַתְךָ סֶלָה</p> <p>א, ב-ג: כי אם בתורת ה' חָפְצוּ וּבְחֵרְתוּ יְהוָה וְיִמְּסֵךְ יִלְלֵהוּ... וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יַעֲלֵית... כי יודע ה' דִּרְךְ צְדִיקִים</p> <p>א, ב: כי אם בתורת ה' חָפְצוּ וּבְחֵרְתוּ יְהוָה וְיִמְּסֵךְ יִלְלֵהוּ:</p> <p>א, ג: וְהָיָה כַּעֵץ שֹׁתֵלַע עַל פְּלִי מִיַּם אֲשֶׁר פָּרִי יֵתֵן בְּעֵתוֹ וְעַדְהוּ לֹא יִבּוֹל וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יַעֲלֵית: מ, ה: אשרי הַגֹּבֵר אֲשֶׁר שֵׁם ה' מִבְּטֹחַוּ...</p> <p>א, ג: וְהָיָה כַּעֵץ שֹׁתֵלַע עַל פְּלִי מִיַּם אֲשֶׁר פָּרִי יֵתֵן בְּעֵתוֹ וְעַדְהוּ לֹא יִבּוֹל וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יַעֲלֵית:</p> <p>א, א: אשרי האיש... אֲשֶׁר לֹא הִלִּיךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבִדְרֹךְ חָטָאִים לֹא עָמַד וְכִמְשִׁיב לַצִּדִּים לֹא יָשָׁב:</p> <p>א, א: אשרי האיש... אֲשֶׁר לֹא הִלִּיךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבִדְרֹךְ חָטָאִים לֹא עָמַד וְכִמְשִׁיב לַצִּדִּים לֹא יָשָׁב:</p>	<p>מזמור א'</p> <p>א אֲשֶׁרִי הָאִישׁ וּבִדְרֹךְ חָטָאִים לֹא עָמַד ב כי אם בתורת ה' חָפְצוּ ג וְהָיָה כַּעֵץ שֹׁתֵלַע עַל פְּלִי מִיַּם ד וְעַדְהוּ לֹא יִבּוֹל ה לא כֵּן הָרְשָׁעִים ו על כֵּן לֹא יִקְמוּ רְשָׁעִים בְּמִשְׁפָּט ז כי יודע ה' דִּרְךְ צְדִיקִים ח וְהָאִישׁ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבִדְרֹךְ חָטָאִים לֹא עָמַד ט וְכִמְשִׁיב לַצִּדִּים לֹא יָשָׁב י וְכִמְשִׁיב לַצִּדִּים לֹא יָשָׁב</p> <p>הצדיק והצלחתו</p> <p>הרשעים וכישלונם</p> <p>גורל הצדיק והרשע</p> <p>סמיכות המזמור בספר תהלים</p> <p>א, א: אשרי האיש... אשרי כל חוסי בו:</p> <p>א, ב: כי אם בתורת ה' חָפְצוּ וּבְחֵרְתוּ יְהוָה וְיִמְּסֵךְ יִלְלֵהוּ:</p> <p>א, ג: אשרי האיש... אשר לא הִלִּיךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבִדְרֹךְ חָטָאִים לֹא עָמַד... כי אם בתורת ה' חָפְצוּ וּבְחֵרְתוּ יְהוָה וְיִמְּסֵךְ יִלְלֵהוּ:</p> <p>א, ה: כי יודע ה' דִּרְךְ צְדִיקִים וְהָאִישׁ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבִדְרֹךְ חָטָאִים לֹא עָמַד:</p> <p>מ, ה: אשרי הנָּבֵר אֲשֶׁר שֵׁם ה' מִבְּטֹחַוּ... אשרי מִשְׁכִּיל אֵל כָּל מַלְאָכָיו:</p> <p>מ, ז: אשרי הַגֹּבֵר אֲשֶׁר יִבְטַח בְּה' כַּאֲתֵי יְהוָה בְּמַגִּלַת סֶפֶר כְּתוּבִים עָלָי: לְעִשְׂתֵּי רַעְוָה אֶל־לִי חֶפְצֵי תִּוְרָתְךָ בְּתוֹךְ פִּיעַ... בְּאֵת יְדִעְתִּי בִּי חֶפְצָת בִּי</p> <p>ק"ב, א: הַלְלִיָּה אֲשֶׁרִי</p> <p>ק"ב, א: אשר יִרְאֶה אֶת ה'... תִּשְׂתַּחֲוֶי יִשְׂרָאֵל לְפָנָיו</p> <p>קמ"ז, ח-ט: ה' אֱהִיב צְדִיקִים... וְהָאִישׁ בְּעֵצַת רְשָׁעִים יַעֲשֶׂה:</p>

- הניסוח "הָאִישׁ" בפתיחת המזמור אינו שיפוטי, אלא ניטרלי: 'הָאִישׁ' מתפתח לפי בחירתו, על ידי מאיסתו ברע (א) ובחירתו בטוב (ב), ולכן הוא מצליח כעץ פורה – "וְכָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יִצְלִיחַ" (ג). הצלחתו לובשת ביטוי מעשי בהצטרפותו ל'עֲדַת צְדִיקִים'. 'אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה' אשר, אף בטרם היותו לצדיק של ממש, יוזם ובוחר בטוב ותורם בכך לעיצובה של עֲדַת צְדִיקִים וְדָרְךְ צְדִיקִים (בסוף המזמור). כשם שבמזמור א' דרכו של "הָאִישׁ" מובילה בהמשך ל"עֲדַת צְדִיקִים" ול"דָרְךְ צְדִיקִים", כך גם לאורך ספר תהלים דרכו מביאה לתיקון החברה והעולם כולו!
 - בפתיחה מדובר על הפרט הבוחר מיוזמתו את דרכו הטובה ומתרחק מ"עֲצַת רְשָׁעִים", מ"דָרְךְ חַטָּאִים" ומ"מוֹשֵׁב לְצִיִּים" (לשון רבים, כי רבים המה). בסוף המזמור מתברר שאין להם קיום בדין ובחברת הצדיקים – "עַל כֵּן לֹא יִקְמוּ רְשָׁעִים בְּמִשְׁפֵּט וְחַטָּאִים בְּעֲדַת צְדִיקִים" (ה), כי הריחוק מהם מבדל אותם מחברה מהוגנת. לעומת זאת, "עֲדַת צְדִיקִים" ו"דָרְךְ צְדִיקִים" תצליח. בבחירתו של "הָאִישׁ" (לשון יחיד) הוא למעשה תורם לעיצובה של "עֲדַת צְדִיקִים" (לשון רבים).
 - אם בפתיחה המילים "רְשָׁעִים", "דָרְךְ", "חַטָּאִים" ושם ה' מתארות את בחירת המשורר לסור מרע ולעסוק בתורת ה', בחתימת המזמור הן משמשות בתיאור התערבות ה' והנהגתו. הגמול מידי ה' בסוף המזמור הוא תוצא ישיר של בחירת האדם ומעשה ידיו בתחילתו. 'הָאִישׁ' פונה אל תורת ה' (ב), וה' יודע (=משגיח על) דרכיו (ו).
- פסוקים ד-ה מציגים פתיחה חוזרת דומה. האמירה "לֹא כֵן הִרְשָׁעִים" (ד) רומזת שמצבו של הרשע מוביל לגמולו – כישלונו במשפט: "עַל כֵּן לֹא יִקְמוּ רְשָׁעִים בְּמִשְׁפֵּט" (ה). כישלון זה נובע מדרכיהם המנוגדות של הצדיק והרשעים, ומודגש באמצעות המילה המשותפת "חַטָּאִים", בתיאור הצדיק: "וּבְדָרְךְ חַטָּאִים לֹא עֵמַד" (א) ובתיאור גורל הרשע "וְחַטָּאִים בְּעֲדַת צְדִיקִים" (ה).
- חתימת המזמור מנגידה בין דָרְךְ הצדיקים לְדָרְךְ הרשעים. ההנגדה זו מעוצבת כתקבולת חסרה, וקיים בה הבדל עדין: "ה' יוֹדֵעַ" את דָרְךְ צדיקים (מושא), דהיינו יש קשר, קרבה ויחס מיוחד בין ה' והצדיקים, ולכן הם מצליחים; בניגוד לכך, בתיאור "דָרְךְ רְשָׁעִים" שם ה' אינו נזכר כלל, הַדָרְךְ (נושא) תאבד מאליה ללא קשר לה': "וְדָרְךְ רְשָׁעִים תֵּאבֵד". יסודותיה הרעועים אינם מצריכים דחיפה אלוהית כדי לקרוס.² כשם ש'הָאִישׁ' בחר להתרחק מְעֵצַת רְשָׁעִים בתחילת המזמור, כך גם משורר המזמור מעדיף את דרך הצדיקים על דרך הרשעים ומקדיש להם את רוב תשומת הלב (41 מול 18 מילים), וכך גם ה' יוֹדֵעַ את דָרְךְ צדיקים ומתעלם מְדָרְךְ רְשָׁעִים.

הקשרו של המזמור בספר תהלים

למזמור א' יש כאמור מקום מרכזי בספר תהלים, ומזמורים רבים מתקשרים אליו לשונית ותוכנית. בהיותו חלק מהפתיח ה"צופה פני עתיד", יש מקום לציין כאן בקיצור כמה קשרים מרכזיים המתבארים במקומות אחרים בספר כהשתלשלות ופיתוח של מזמור א':

- מזמור א' ומזמור ב' מתחברים לכדי יחידה ספרותית, אשר מהווה פתיח רעיוני לכל ספר תהלים (ראו עמ' **Error!** **Bookmark not defined.** ואילך).
- מזמור א' מכונן עם מזמורים מ'-מ"א מסגרת ספרותית לספר הראשון בתהלים (ראו במבוא לספר הראשון עמ' ??? **Error!** **Bookmark not defined.** ובפירושו למזמור מ'-מ"א עמ' ???; ראו גם למטה מקבילה בספר ישעיה מ"ב, כא).
- מזמור קי"ב ומזמור קי"ט אף הם מתכתבים לשונית ועניינית עם מזמור א': במזמור קי"ב מתואר מימוש מעשי של המסר ההגותי והתיאורטי של מזמור א' (עמ' ???), ומזמור קי"ט ממשיך לפרט את דבקתו העמוקה של המשורר בתורת ה' (ראו בהרחבה בנספח למזמור קי"ט, עמ' ???).

¹ "יוֹדֵעַ" מתפרש כאן כאהבה, כידוע ממקומות שונים במקרא, כגון עמוס ג', ב; תהלים צ"א, יד; ועוד.

² ראו בהרחבה אצל ויס תשמ"ז, עמ' 237-239, ובדומה שמ"א ב', ט; משלי י"ב, כו; ירמיה ב', יט ורש"י שם.

• הניסוח 'וְדַרְךְ רְשָׁעִים' מופיע בספר תהלים רק במזמור א' ובמזמור קמ"ו, וגם שם הוא מוצג בניגוד ל'צַדִּיקִים'. לצד המקבילות בין מזמור ב' והמזמורים האחרונים בספר, מקבילות אלה מעצבות את מסגרתו הכוללת של ספר תהלים (ראו במבוא א.א.י. עמ' ???).

לאורך עיוננו בספר תהלים נתחקה אחר קשרים אלו ונוספים למזמור א'. מתוך השוואתו למזמורים בהמשך הספר יתחזק הטיעון שמזמור זה (בצירוף עם מזמור ב') מהווה בסיס ופתיח הולם לספר תהלים.

קשרים עם ספרים אחרים במקרא

למזמור א' קשרים מובהקים ורבי משמעות לנקודות מפתח בספרי תורה, נביאים וכתובים, אשר שופכים אור חשוב על המבנה והמשמעות של התנ"ך כולו (ראו עמ' ???).³ נראה שבעל המזמור מבקש להדגים את בקיאותו ולהביע את תובנותיו בתורת ה' כולה: הוא משבץ במזמור א' את סוף התורה, ותחילת הנביאים, כדי לבטא המשכיות, וכן ציטוטים מובהקים משלושת הנביאים הגדולים. בדרך זו הוא תופס את מכלול ביטויה של תורת ה', ומבטא את שאיפתו לדבוק "בַּתּוֹרָה וּבְמִשְׁחָה עֲבָדוּ וּבְיִשְׂרָאֵל עֲמוּ וּבְנְבִיאֵי הָאֱמֻת וְהַצִּדִּיק" (מנוסח ברכות ההפטרה). בכך המשורר מבקש ליצור זיקה בין עולם הערכים הפרטי של "הָאִישׁ" לבין הערכים והמסרים של תורת משה והנביאים. בהצגת המקבילות אסתפק בביאור היחס בין מקראות אלו למזמור א' במטרה להבין את אופיו ואת מיקומו כפתיח לתהלים.

חתימת התורה בדברים ל"ג - תהלים א'

מוטיב מרכזי בסוף ספר דברים הוא חשיבות התורה כבסיס הקשר בין ישראל לה' ערב הכניסה לארץ. בדברים ל"א-ל"ב משה מעביר את התורה לישראל, מצווה אותם על מצוות 'הקְהָל' ומזהיר אותם על שמירת התורה לאחר ההתנחלות בארץ. בפתיחת ברכתו לשבטים (דברים ל"ג) משה מדגיש את חשיבות התורה לישראל: "תּוֹרַת צְוָה לָנוּ מִשֵּׁה מוֹרְשָׁה קְהֵלַת יַעֲקֹב" (דברים ל"ג, ד) והוא חותם בברכת הדרך לישראל בעתיד (שם כט). מזמור א' יחד עם מזמור ג' בפתיחת ספר תהלים⁴ מתקשרים על ידי צירוף של ארבע המילים "אשרי - עם - ישע - מגן" לסוף ברכת משה בחתימת התורה, כדי להמשיך את ברכת משה לעם ישראל גם לדורות הבאים על ידי ספר תהלים:

מזמורים א'-ג'	דברים ל"ג
(א', א) אֲשֶׁרִי הָאִישׁ... (ג', ד.ט) וְאֵתָהּ ה' מִן בְּעַדִּי... לה' הַיְשׁוּעָה עַל עַמִּי בְּרִכְתֶּךָ סֵלָה	(א) וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בִּרַךְ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְפָנָי מוֹתוֹ: (כט) אֲשֶׁרִיךָ יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךָ עִם נוֹשֵׁעַ בְּה' מִן עֲזָרְךָ.

אמנם אין כאן מקבילות מובהקות באותו הפסוק, הרי עניינית סוף דברי משה בתורה ותחילת ספר תהלים עם השבח לצדיק ההוגה בתורה (א) והברכה לעם ישראל (ג) תומכים במשמעות של המקבילות: המילה הראשונה בפתיחת ספר תהלים "אֲשֶׁרִי הָאִישׁ" מתקשרת אל הפסוק האחרון שנאמר מפי משה בתורה בסוף ברכתו לשבטי ישראל: "אֲשֶׁרִיךָ יִשְׂרָאֵל..." (דברים ל"ג, כט).⁵ קשר זה מדגיש שהמשורר ממשיך ללכת בתורת ה' שניתנה למשה בסיני. זה מסר בסיסי של ספר תהלים כולו, הבוקע

³ ראו שטיינברג 2006, עמ' ???.

⁴ ראו בדיון עמ' ??? ובניתוחו של וובר ב' ???

⁵ כבר המדרש קישר - ראו בדיון בעמ' ???

ועולה במפורש מתוכנו של מזמור א': המשורר חפץ להגות בתורת ה' ולהמשיך אותה, ולשם כך הוא מתחבר אל ברכת משה לישראל בסוף התורה; בכך ספר תהלים מתחיל – במה שמשה חתם בתורה.⁶

פתיחת ספר יהושע כפתיחת ספרי הנביאים

קיים קשר לשוני מובהק בין מזמורנו לבין דברי ה' ליהושע בפתיחת ספר יהושע. צירוף המילים 'הג'ה + תורה + יומם ולילה' ייחודי לשני מקראות אלו:

מזמור א'	יהושע א'
(א) אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלֵּךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבְדַרְךְ חַטָּאִים לֹא עָמַד וּבְמוֹשֵׁב לְצִיִּים לֹא יָשָׁב. (ב) כִּי אִם תְּהוֹרָה ה' חִפְצוֹ וּ בְתוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וּלְיָלָה . (ג) וְהָיָה כְּעֵץ שְׁתוּל עַל פְּלָגֵי מַיִם אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְעֵלְהוּ לֹא יִבּוֹל וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יִצְלִיחַ. ... (ו) כִּי יוֹדַע ה' דְּרָךְ צַדִּיקִים וּדְרָךְ רְשָׁעִים תֵּאבֹד.	(ז) רַק חֲזַק וְאַמֵּץ מְאֹד לְשָׁמֵר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּךְ מֹשֶׁה עַבְדִּי אֶל תְּסוּר מִמֶּנּוּ יָמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן תִּשְׁכַּל בְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְךְ. (ח) לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר תְּהוֹרָה הַזֶּה מִפִּיד יְהוָה בּוֹ יוֹמָם וּלְיָלָה לְמַעַן תִּשְׁמַר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַכְּתוּב בּוֹ כִּי אַז תִּצְלִיחַ אֶת דְּרָכְךָ וְאֵז תִּשְׁכַּל.

לצד הדימיון במקבילה, בולטים גם הבדלים ביחס לתורה בשני המקראות: בפתיחת ספר יהושע ה' מדגיש את מחויבותו לתורה שנמסרה ליהושע ממשה, בבחינת "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע..." (משנה אבות א', א); על יהושע להמשיך בדרכו של משה כדי להוביל ולהנהיג את העם לפי התורה, כחיוב גמור; מטרת הדבקות בתורה היא קיומה המעשי של המסורת בידי העם בעתיד, ולימודה הוא כפוי.⁷ לעומת זאת, במזמור א' "הָאִישׁ", כפרט החפץ מיוזמתו בתורה, הוגה בה מרצונו החופשי יומם ולילה, ומגבש לעצמו ולכל עדת הצדיקים את דרכם, בניגוד לדרך הרשעים.⁸

⁶ כבר המדרש זיהה מקבילה זאת בין סוף תורת משה לפתיחת ספר תהלים – ראו במבוא עמ' 222. וכך כותב הרב ש"ר הירש בפירושו (א', א): "כבר העירו חז"ל על המלה 'אשרי' כמלת ההצמדה של ספר תהלים לתורה. ברכת הפרידה של משה 'וזאת הברכה' חותמת במלים: "אשריך ישראל מי כמוך". דוד פתח - במה שסיים משה: "אשרי האיש" (ילקוט תהלים א', א). מה שהביע משה ביחס לכל האומה מעלה דוד כאן לתודעתו של כל יחיד ויחיד..." (מוסד הרב קוק 222?).

⁷ רש"י לדברים ל"א, כט: "כִּי יִדְעָתִי אֲחֵרִי מוֹתִי כִּי הִשְׁחַת תִּשְׁחַתּוּן וְסָרְתָם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֲתָכֶם... - והרי כל ימי יהושע לא השחיתו, שנאמר 'וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל אֶת ה' כֹּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ...' (יהושע כ"ד, לא) ויעבדו בני ישראל את ה' כל ימי יהושע, מכאן שתלמידו של אדם חביב עליו כגופו, שכל זמן שיהושע חי נראה למשה כאלו הוא חי". מפירוש זה משתמע שיהושע הוא ממשיך דרכו המובהק של משה, תורתו היא ביסודה תורת משה ומנהיגות יהושע היא המשך מנהיגות משה, כפי שגם כתוב במפורש: "כִּי אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה עַבְדּוֹ כִּי צִוָּה מֹשֶׁה אֶת יְהוֹשֻׁעַ וְכֵן עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ לֹא הִסִּיר דְּבַר מִכֹּל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה" (יהושע י"א, טו). בתיאור מות יהושע הוא זוכה לאותו תואר, "עַבְדֵּךְ ה'", שגם משה רבו זכה בפטירתו בתחילת הספר; כשם שהוא נצטווה לשמור אחרי מות רבו את הכתוב בספר התורה (א', ח), כך גם הוא כותב לפני מותו לבני ישראל "אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסֵפֶר תּוֹרַת אֱלֹהִים" (כ"ד, כו), כמסוכם בטבלה הבאה:

יהושע א', א.ח:	יהושע כ"ד, כו.כט (= שופטים ב', ח)
וְיִהְיֶה אַחֲרַי מוֹתֵי מֹשֶׁה עַבְדֵּךְ ה' וַיֹּאמֶר ה' אֵל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון מִשְׁרַת מֹשֶׁה לֵאמֹר... לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיד יְהוָה בּוֹ יוֹמָם וּלְיָלָה לְמַעַן תִּשְׁמַר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַכְּתוּב בּוֹ כִּי אַז תִּצְלִיחַ אֶת דְּרָכְךָ וְאֵז תִּשְׁכַּל:	וַיִּכְתֹּב יְהוֹשֻׁעַ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסֵפֶר תּוֹרַת אֱלֹהִים וַיִּקַּח אֶבֶן גְּדוֹלָה וַיִּקְיֶמָהּ שָׁם תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר בְּמִקְדָּשׁ ה'... וְיִהְיֶה אַחֲרַי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּמְתֵּן יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון עַבְדֵּךְ ה' בֶּן מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים:

יהושע אכן מוסר לפנאי את התורה שמשה קיבל מסיני, והוא חולייה חשובה במסירתה לעם. לעומת זאת, תורת הצדיק במזמור א' היא כולה אישית כאמור.

⁸ חז"ל זיהו את ייחודיות לימוד התורה האישית במזמור, כפי שעולה מדרשתם על פסוק ב – ראו בנספח למבוא לספר הראשון, עמ' 222? (דיון על "בתורת ה' ובתורתו").

בכך המקבילות בפתחת הנביאים (יהושע א') והכתובים (תהלים א') מציגות גם באופן קולע את האופי והמגמות השונות של הנביאים והכתובים בכללם.⁹ מכל מקום, אליבא דשניהם לימוד התורה הוא הבסיס ונקודת המוצא לעתיד.¹⁰

ישעיה מ"ב - תהלים א'

כבר הראיתי למעלה שתהלים א', ב ותהלים מ', ט יוצרים מסגרת ספרותית לספר הראשון: האידיאל התיאורטי של מזמור א' מתורגם לבסוף למעשים במזמור מ', כשהמשורר מגשים בחייו האישיים את הערכים שהוצגו.¹¹ המליצה "חפץ בתורה" מופיעה מחוץ לספר תהלים רק עוד פעם אחת במקרא:

ישעיהו מ"ב, כא	תהלים א', ב	תהלים מ', ט
ה' תַפְּץ לְמַעַן צְדָקוֹ וְגִדֵּל תּוֹרָה וְיֵאָדִיר:	כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' תִּפְצוּ וּבְתוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה:	לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ אֱלֹהֵי תִפְצֵתִי וּתוֹרָתְךָ בְּתוֹךְ מַעֲי:

ספר תהלים מראה את ההתפתחות האנושית של האדם החפץ בתורת ה' (בבחינת "אתערותא דלתתא"); ספר ישעיה משלים את הזוית מצד חזון ה' (בבחינת "אתערותא דלעילא"). בישעיה מ"ב, ה' בעצמו רוצה להגדיל ולהאדיר את תורתו בעולם, ולכן גם האיש ההולך בדרכו של ה' – חפץ בתורה, והוגה יומם ולילה בתורתו, כדי לקיים רצון ה'.

ירמיה י"ז – תהלים א'

יש קשר תוכני ומקבילות לשוניות מובהקות בין מזמורנו לבין תיאור הצדיק והרשע בירמיה י"ז. המקבילות מופיעות רק בשני פרקים אלה במקרא:

ירמיה י"ז	מזמור א'
(ה) לֹא אֶמַר ה' אֲרוּר הַגִּבֹּר אֲשֶׁר יִבְטַח בְּאָדָם וְשֵׁם בֶּשֶׂר זָרְעוֹ וּמִן ה' יְסוּר לְבוֹ. (ו) וְהָיָה כְּעָרְעָר בְּעָרְבָה וְלֹא יִרְאֶה כִּי יָבֹא טוֹב וְשָׁכֵן חֲרָרִים בְּמַדְבָּר אֲרָץ מְלַחָה וְלֹא תִשָּׁב. (ז) בְּרוּךְ הַגִּבֹּר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּה' וְהָיָה ה' מִבְּטָחוֹ. (ח) וְהָיָה כְּעָנָן שֶׁתּוֹלַע עַל מַיִם וְעַל יוֹבֵל יִשְׁלַח שְׂרָשָׁיו וְלֹא יִרְאֶה כִּי יָבֹא חֹם וְהָיָה עֲלֵהוּ רֵעָנָן וּבִשְׁנַת בְּצֻרָת לֹא יִדָּאָג וְלֹא יִמֵּשׁ מַעֲשׂוֹת פָּרִי.	(א) אֲשֶׁרֵי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלֵּךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבְדַרְךְ חַטָּאִים לֹא עָמַד וּבְמוֹשֵׁב לְצִים לֹא יִשָּׁב. (ב) כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' תִּפְצוּ וּבְתוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה. (ג) וְהָיָה כְּעָנָן שֶׁתּוֹלַע עַל פְּלִגֵי מַיִם אֲשֶׁר פָּרִיָו יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְעֲלֵהוּ לֹא יִבּוֹל וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יִצְלִיחַ.

שני המקורות ערוכים בתבנית סגנונית זהה: ראשית משמשת הלשון 'אֲשֶׁר ...' לתיאור השיפוט החיובי של האדם הדבק בה', ואחר כך מתוארת הצלחתו בלשון 'וְהָיָה ...'. בנוסף, הביטוי 'וְהָיָה כְּעָנָן שֶׁתּוֹלַע עַל ... מַיִם' ייחודי ונמצא אך ורק בשני מקראות אלה במקרא. נראה אפוא שהמקבילה בין מזמור א' ונבואת ירמיה מכוונת.¹² נבואת ירמיה פותחת בתיאור מפורט של הרשע (ה-ו) באותה תבנית סגנונית של שיפוט וגמול בלשון: "[שיפוט] ... אֲשֶׁר ... וְהָיָה [גמול]". יוצא שבשני המקורות קיימת הבחנה בין הצדיק לרשע והגורל שנובע מהתנהגותם.¹³ בשני המקורות הדימויים

⁹ על מקומם ואופיים השונה של הנביאים והכתובים לפי מקבילות אלה - ראו את הדיון למעלה במבוא עמ' ???.

¹⁰ על סמך פסוקים אלה נקבע נוסח הברכה השנייה לפני קריאת שמע בתפילת מעריב: "...וְנִשְׁמַח בְּדַבְרֵי תוֹרָתְךָ וּבְמִצְוֹתֶיךָ לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי הֵם חַיִּינוּ וְאַרְךָ יְמֵינוּ וּבָהֶם נִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה..."; ראו מנחות צ"ט ע"ב.

¹¹ ראו למעלה במבוא הכללי (עמ' ??? ואילך), במקבילות בין תהלים וספר ישעיה (עמ' ??? ואילך), ובמבוא לספר הראשון (עמ' ??? ואילך, ליד הערה Error! Bookmark not defined. ???) דיון על שני הפסוקים הנ"ל בספר תהלים.

¹² בהינתן שאר המקבילות וההקשר המדויק הזה בשני הפסוקים, מותר להציע שגם הדמיון המורפולוגי בין "יובל" (ירמיה י"ז, ח) לבין "יבול" (תהלים א', ג) הוא מכוון. ירמיהו י"ז אף מתכתב עם פסוקים נוספים בתהלים – ראו הערה ???.

¹³ ראו וייס תשמ"ז, עמ' ???

של הצדיק כמעט זהים בלשונם ובתוכנם. בשניהם הרשע מדומה לצמח או חלק ממנו שאין לו קיום, ואילו הצדיק הוא עץ נושא פרי. דרכו של הרשע (ו-ו) קודמת בספר ירמיהו לדרכו של הצדיק (ז-ח) ומתוארת בפרוטרוט, בעוד שבתהלים תיאור דרכו של הצדיק קודמת וארוכה מתיאור דרך הרשעים. הבדל זה אומר דורשני.

הבדלים אלו מתפרשים לפי הקשרם בשני המקראות. התיאור בירמיה מופיע לאחר נבואה העוסקת בחטאי ישראל לפני חורבן הבית, שהובילו לגלותם. הגיוני אם כן שיתמקד ברשעת הרשעים, שבעטיים נענש העם; מנגד הצדיק אינו ניזוק מסכנות אלה, ושורד עת קשה: "ולא יראָה כִּי יבֹא חֵם.. וּבִשְׁנַת בְּצֻרַת לֹא יִדָּאָג" (שם ח). אולם מדוע מתמקד מזמורנו בדרך הצדיקים ובדבקות בתורה?¹⁴ ההקבלה לירמיהו רומזת לקשר בין ההיבט האישי ללאומי, וזה יוסיף ויתרחב בהמשך העיון במזמורים. כבר עכשיו אבקש להציע שבכך נעוץ הפער בין המקורות: ירמיה מוכיח את ישראל על חטאיהם לפני החורבן ("חיזוק שלילי"), ולכן תיאור הרשע ועונשו קודם וכמעט שווה בהיקפו לתיאור הצדיק וגמולו. לעומת זאת, מזמור א' נועד להכין כל אחד ואחד מישראל לקראת פריחה אישית והצלחה בימי שיבת ציון: "אֲשֶׁר פָּרְיוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ... וְכָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יִצְלִיחַ" (תהלים) בניגוד להישרדות של "ולא יִמַּשׁ מַעֲשׂוֹת פְּרִי" (ירמיה). לכן מודגשת דרכו של הצדיק ("חיזוק חיובי"), המבקש לעודד ולחנך את שבי ציון ללכת בדרך התורה ולעסוק ביישובו של עולם.

יחזקאל מ"ז – תהלים א'

מזמורנו מתקשר לשונית לחזון בסוף ספר יחזקאל, שבו מים יוצאים מהמקדש כשהשכינה תחזור לירושלים (מ"ז, א-ב). המים היוצאים מהמקדש מפריחים את ארץ ישראל ועצי מאכל יצמחו וישאו פירות. הניסוחים מופיעים אך ורק בשני מקורות אלו בכל המקרא:

יחזקאל מ"ז	מזמור א'
(יב) וְעַל הַנְּחַל יַעֲלֶה עַל שְׂפָתוֹ מַזָּה וּמַזָּה כָּל עֵץ מֵאֲכָל לֶאֱמַר יִצְלַח עֲלֵהוּ וְלֹא יִתָּם פְּרִיּוֹ לְחִדְשָׁיו יִבְכֹּר כִּי מִיָּמָיו מִן הַמִּקְדָּשׁ הָמָּה יוֹצְאִים וְהָיָה פְּרִיּוֹ לְמֵאֲכָל וְעֲלֵהוּ לְתִרְוָפָה.	(ג) וְהָיָה כְּעֵץ שֶׁתּוֹלַע עַל פְּלִגֵּי מַיִם אֲשֶׁר פָּרְיוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְעֲלֵהוּ לֹא יִבְזֹק וְכָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יִצְלִיחַ.

בחזון עתידי של יחזקאל המעיין היוצא מהמקדש בירושלים לים המלח מפריח את המדבר. המעיין מסמל את שכינת ה' השבה לשכון בבית המקדש לאחר החורבן והעצים הפורחים הם שיא הברכה של תהליך נבואי זה. המקבילה המובהקת בין תיאור הצדיק בספר תהלים לתיאורי העצים בחזון הגאולה של יחזקאל מעלה מסר משמעותי ועמוק: הצדיק החפץ בתורת ה' וההוגה בה יומם ולילה מביא על ידי מעשיו הטובים את חזון הגאולה של יחזקאל להגשמתו. אין זה המקום היחיד בתהלים שבו נוצר קישור בין דימויים של צמיחה לבין הצדיק והמקדש גם יחד. האישי הצדיק הנמשל לעץ פורח¹⁶ עושה פרי בתהלים א' נקשר בתודעה באופן אישי לבניין המקדש העתידי.¹⁷

¹⁴ על הדימוין בין ירמיה ו"ז, ז לתהלים מ', ה – ראו דיון בפירוש למזמור מ' (עמ' ??? ואילך).

¹⁵ "ולא יתם פְּרִיּוֹ" ו"פְּרִיּוֹ יִתֵּן" דומים מאוד מורפולוגית. גם כאן יש לזכור שהמקרא נכתב ללא ניקוד, והבנת הנקרא לא היתה מיידית – כנראה גם לא ליודעי ח"ן. לאור הראיות החזקות הנוספות אפשר שגם זהו ניסיון קשירה מכוון שנועד לחזק את הקשר בין הקטעים. נקודה התומכת בכך היא הדימוין המתהווה, אם השערה זו נכונה, בין יחסי תהלים א' ויחזקאל מ"ז ליחסי תהלים א' וירמיהו י"ז. בשני מערכי ההשוואה המזמור מציג על דרך החיוב מה שביטא הנביא כהימנעות מגורל שלילי: ביחזקאל נתינת פרי מתמדת לעומת המשך [= "אי-תום"]; פרי; בירמיהו מתואר העץ ביחס לזמן מצוקה ("לא יראָה כִּי יבֹא חֵם"...) "ובִשְׁנַת בְּצֻרַת לֹא יִדָּאָג".

¹⁶ ראו גם תהלים ל"ו, ט-י; צ"ב, יג-יד.

¹⁷ וכך מתאר גם רמח"ל ב"מסילת ישרים" (פרק כ"ו) את דמותו של הצדיק: "...אך הקדוש הדבק תמיד לאלהיו, ונפשו מתהלכת בין המושכלות האמתיות באהבת בוראו ויראתו... והנה איש כזה הוא עצמו נחשב כמשכן, כמקדש, וכמזבח...".

תהלים א'-ב'	איוב כ"א-כ"ב
<p>א, א': אֲשֶׁר־י הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלֵּךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים</p> <p>א, ד': לֹא כֵן הָרְשָׁעִים כִּי אִם כַּמֶּךָ אֲשֶׁר תִּדְפְּנוּ רוּחַ.</p> <p>ב, ד': יוֹשֵׁב בְּשָׂמַיִם יִשְׁחַק אֲדֹנָי יִלְעָג לָמוֹ:</p>	<p>איוב י', ג': הַטּוֹב לִךְ כִּי תַעֲשֶׂק כִּי תִמְאֵס יִגִיעַ כַּפֶּיךָ וְעַל עֵצַת רְשָׁעִים הוֹפְעֶת:</p> <p>כ"א, טז-יח: הֵן לֹא בְגִדְם טוֹבָם וְעֵצַת רְשָׁעִים רְחִיקָה מִנִּי: כִּמָּה גַר רְשָׁעִים יִדְעֶךָ וְיָבֵא עָלֶימוּ אֵיזֵם חֲבָלִים יִחַלֵּק בְּאֶפְסוֹ: יִהְיֶה כְּתֵבֶן לִפְנֵי רוּחַ וְכַמֶּךָ גִּנְבְּתוֹ סוּפָה:</p> <p>כ"ב, יח-יט: וְהוּא מִלֵּא בְּתִיָּהֶם טוֹב וְעֵצַת רְשָׁעִים רְחִיקָה מִנִּי: יִרְאוּ צְדִיקִים וַיִּשְׂמְחוּ וְנָקִי יִלְעָג לָמוֹ:</p>

הצירוף 'עצת רשעים' מופיע רק בפסוק הפתיחה של ספר תהלים, ושלוש פעמים בספר איוב. שניים מהמופעים בספר איוב מצויים בקטעים באיוב כ"א-כ"ב הכוללים קווי דמיון נוספים, לשוניים ונושאים, למזמורים א'-ב'.¹⁹ העובדה ששני המופעים האלו גם ממשיכים "עצת רשעים רחקה מני" – אמירה ההולמת היטב את רוח תהלים א', א – מהדקת עוד יותר את הקשר למזמור.²⁰ מה מטרת ההקבלה? דברים אלו הולמים הן את טיפוס הרשע הכללי (במזמור א'), אך במיוחד את מלכי הארץ השואפים להסיר את עול ה' ומשיחו (ב', א) והנקראים לעבוד את ה' (ב', יא). לפי זה ושאר ההקבלות, נראה שהפתיח לתהלים מבקש להציב את ההיבטים הלאומיים והאישיים של צדקות ורשעות על רקע הדיון התאורטי בשאלת כדאיות הצדקות, העולה במלוא עוצמתה בספר איוב. בתהלים "אדון" כל הארץ היושב בשמים ילעג למו, ואילו בספר איוב הצדיקים יראו וישמחו.²¹

¹⁸ כללתי כאן גם המקבילות עם מזמור ב' שכן הניסוחים באיוב מתכתבים עם הפתיח כולו. ראו במבוא עמ' ??? על המקבילות של ספר תהלים עם ספר איוב.

¹⁹ המופע השלישי, באיוב י', ג לכאורה אינו נראה קשור לחומר המאוגד באיוב כ"א-כ"ב, אך הזיקה בין איוב י', יט ("מִבֶּטֶן לִקְבֵר אוֹבֵל") לאיוב כ"א, לב ("וְהוּא לִקְבֻרוֹת יוֹבֵל") מעידה אחרת, ואין כאן מקום להרחיב.

²⁰ ייתכן שגם המקבילה בין איוב כ"א, יד עם מזמור א', ב.ו תומכת בזיקה זאת: "וַיֹּאמְרוּ לְאֵל סוּר מִמֶּנּוּ וְדַעַת דְּרָכֶיךָ לֹא חִפְצָנוּ" - "כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חִפְצוּ... כִּי יוֹדַע ה' דְּרֶךְ צְדִיקִים...".

²¹ הפסוק מאיוב י' שובץ בנוסח תהפילה לימים נוראים, והוא משלב גם את מזמור ב', דהיינו העברת ממשלת זדון מן הארץ על ידי ה' ומלכותו בציון הר קדשו: "וּבְכֵן צְדִיקִים יִרְאוּ וַיִּשְׂמְחוּ וַיִּשְׂרִים יַעֲזֹזוּ. וַחֲסִידִים בְּרִנָּה יִגִּילוּ. וְעוֹלְתָה תִקְפֹּץ פִּיהָ. וְכָל הָרִשָּׁעָה כָּלָה כְּעָשָׁן תִּכְלָה. כִּי תַעֲבִיר מִמְּשַׁלַּת זָדוֹן מִן הָאָרֶץ: וְתִמְלֹךְ אֶתָּה הוּא ה' אֱלֹהֵינוּ מֵהֲרָה לְבַדְּךָ עַל כָּל מַעֲשֵׂיךָ. בְּהַר צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ. וּבִירוּשָׁלַיִם עִיר קֹדְשְׁךָ".